

բեր 1861, ուր արտաքոյ կարգի ճոխութիւն ու շքեղութիւն ցըցուց: Յամին 1862 Շալոնի բանակետդին հրամանատարն եղաւ, և յամին 1864 սեպտեմբերի մէջ Ալճերիի ընդհանուր կուսակալ կարգեցաւ փոխանակ հանգուցեալ Բելիսիէ մարաշախտին:

Անցեալ տարուան ահաւոր պատերազմին մէջ ալ նոյն արութիւնը ունեցաւ Մաք-Մաոն, բայց ոչ նոյն բախտը:

ՊՐԱՀՄԱՆ ՃԱՆԱՊԱՐՀՈՐԴԸ

(Տես երես 24:)

Երբ Ափրիկէի եզերքը հասաւ, այն երկիրը ուր Գաղղիացիք նախ պատերազմը տարեր էին, բայց ապա իրենց ճարտարութիւնը զարգացընելու կը ջանային, զարմացաւ տեսնելով թէ որչափ մարդկային ոգին ընկերակցութեան կը հակամիտի, և հասկըցաւ որ քաղաքականութեան բողբոջը բարբաբոսաց մէջ ալ տնկուելով՝ յաջողութիւն կը գտնէ: Ահա, ըստ ինքնիրեն, այս քորոյի ծառին ընկոյզն է՝ զոր Աստուծոյ ձեռքը արգասաւոր ծառէն փրցուցած է. շատ օրեր Ովկիանոսի ալեաց վրայ թափառական ծփելէն ետե՛վերջապէս հրակէզ ծովափ մը կը նետուի, ուր արեւը զանիկայ կը բեղնաւորէ: Այնուհետեւ այն տեղն, ուր առաջ միայն աւաղուտ անապատ մը կը տեսնուէր, պերճ արմաւենին քիչ աւտենուան մէջ իր հազարաւոր բողբոջներն կը տարածէ, որք իրեն պէս պրտղով ու շուքով երկիրը կը զարդարեն:

Նաեւ Սպանիացւոյ մը հետ ծանօթացաւ, որ իր ճամբորդութեան նպատակը իմանալով, յորդորեց զինքը՝ որ իր աշխարհին ալ այցելութիւն ընէ, որ առիւծներու կողմանէ ուրիշ ամեն աշխարհներէ աւելի ճոխն է: Ուստի գաղղիացի նաւով մը ճամբայ ելաւ, և քանի մը օր նաւարկութէն վերջը, Գատիլէ հասաւ. անկից ալ երկրին դէպ'ի ներսերը զնայ: Ամեն տեղ անմշակ դաշտե-

րու, հոյակապ շէնքերու մնացորդներ կը տեսնէր. երկրին բնակիչներուն ոմանց քով դժնդակ խեղճութիւն, այլոց քով ալ մեծածոխ հարստութիւն մը: Ինքն իրեն հարցուց՝ թէ ինչպէս այնպիսի ազնուական յատկութեամբ լի երեցող և գեղեցիկ առածներ ունեցող ժողովուրդ մը՝ կրցեր է ասանկ խոր խեղճութեան և յետին ցածութեան մէջ իյնալ: Բայց Սեիլիոյ քովէն անցնելուն ատեն, քարէ շէնքի մը կտորները տեսաւ, զոր Գուէյիւմաուէրոյ՝¹ կը կոչէին, և զոր նորոգելու համար մեծ փափագ ունէին: Երբոր հարցուց՝ թէ ինչ բանի կու գային այն շղթայաւոր սիւները, մարդասիրութեամբ իրեն իմացուցին որ՝ անոնք պատժապարտաց դատակնքոյն տեղերն էին:

Երբ Գասղիլիոյ երկիրը հասաւ, յետ շատ մը աղբատ գեղացիներու ուղորմութիւն բաժնելու՝ որոնց մշակեալ երկիրները տարուէ տարի մեծամեծաց անհուն հօտերէն կ'ապականէին, մարդավար և անպաճոյճ կեանք վարող մարդ մը հարցուց, որ իր նախնեաց մէկուն բովանդակ առակաբան իմաստութիւնը ժառանգած էր, և որ, թէպէտ և շատ ծեր էր բայց դեռ ևս իր ամենայն հարցմանցը պատասխանելու կարող էր: Իրաւ որ զինքը խաբած չէին, վասն զի իմաստուն Սանգոյին թողնորդին Արկամէզիլի երկրին մէջ դեռ ևս կ'ապրէր, ուստի և չերկրայեցաւ ամենևին ինքը երթալու գտնելու: Այս ծերունին չղացաւ իր գանձը անոր ցուցնելու, և ահաւասիկ վեց հազար առածից մէջէն Պրահմանին ընտրածներն ասոնք են.

Ամեն չարագործին՝ իր չար օրը որոշուած է:
Ո՛վ որ չարութեամբ կ'ապրի՝ միշտ երկիւղի մէջ է:

Իարւոյն խնդիր ընելու է, չարին՝ սպասելու է:
Երախտադիւտի ուղածէն աւելի տուր:

Ինչպէս ժանգը երկաթին, այսպէս նախանձը չարագործին:

Աւելի կոյր եղի՛ր՝ քան թէ չարատես:

Ո՛վ որ բարեկամ ունի՝ հարուստ է:

Չարութիւնը թէպէտ և ճամբորդութիւնը կը մթընցընէ, բայց նոյնը մարեւ չը կրնար:

¹ Մուրացկաններու արգելադրան:

Երեք հոգի մեկմեկու օգնելով, վեց հոգւոյ
բեռ կը կրեն:

Ժամէ Ժամ Աստուած կը լաւացընէ:

Թողունք մեր հայրերը ու մեր պապերը, և մենք
մեզի ազէկ ըլլանք:

Սրէնքը հաստատողը պէտք է նոյնը պահէ:

Ով որ իր անձին և ուրիշներու համար պա-
տասխան տալու պարտականութեան տակ է,
պէտք է ճանչնայ իր անձը, ճանչնայ և ուրիշները:

Նախ մտիկ ըրէ, ապա խօսէ:

Մեծ յաղթութիւն է՝ առանց արիւնհեղու-
թեան յաղթելն:

Ուղիղ ճամբէն գնա՛, չես իյնար:

Անցուցած կեանքն է որ զծերութիւնը բազմա-
հոգ կ'ընէ:

Իմաստուն ձեռքը՝ խենթ լեզուին ամեն ըսածը
չընէր:

Գէշ վերքը կը բժշկուի, գէշ անունը ոչ երբեք
կ'ուղղուի:

Պատուհասը կաղ է՝ բայց կը հասնի:

Սուաբ ոտք չունի՝ աւելի հեշտ ստախօսը կը
բռնուի քան թէ կաղը:

Արդար վաստակը կրնայ կորսուիլ, բայց անի-
րաւ շահը թէ ինքը կը կորսուի և թէ իր տէրը կը
կորսուցընէ:

Դասին գէշութիւնն այն է որ՝ մեկէն հարեւրը
կը ծաղին:

Ինչ որ բռնի ընել կարելի չէ՝ ճարտարու-
թեամբ կարելի կ'ըլլայ:

Չար խօսքի մը վերքը՝ հասու սրի վերքէն աւելի
ծանր է:

Փորթուղացիք ատենօք Հնդկաստա-
նի տէր էին: Նարա-Մունի ցամաքա-
կըզզւոյն մէջ եղած ատենը ուզեց որ
երթայ անոնց այցելութիւն ընէ. հոն
երթալով այն վեհանձն ազգը լի մեծա-
մեծ յիշատակօք գտաւ, այլ աւելի մեծ
ևս թշուառութեամբք. այն վերքերն ու
րոնցով կը տառապէր Սպանիա՝ զինքն
այլ կը կեղեքէին, և իր անցեալ երջան-
կութեան յիշատակները միայն իր վիշ-
տը աւելի դառնացընելու կը ծառայէին.
կատաղի բռնակալութիւն մը՝ զլիզպո-
նան արիւնաթաթաւ կ'ընէր, հեռացը-
նելով հոնկէց այն երկաթի կամք ունե-
ցող մարդիկները՝ որ կրնային զանիկայ
վերականգնել: Հազիւ թէ անկէ կարող
եղաւ այս առածներս հաւաքել, որ թէ
Լուսիտանացւոց և թէ իրենց զրա-
ցեաց հասարակ են:

Բարեւոյն դադարելը չարիք մըն է:

Մի վշատիր աղքատութեանդ համար, մի
հպարտանար հարստութեանդ համար:

Չկայ լաւագոյն հայելի քան զհին բարեկամ:

Յառաջ քան զմտածելը մի փութար խօսելու:

Աստուած ոչ զոք ստեղծած է՝ որ երեսե-
թողու:

Մի սպասեր որ բարեկամդ ընէ ինչ որ դուն
անձամբ կըրնաս ընել:

Բերնէն ելած խօսքը, պարսափելով նետած
քար մըն է:

Երջանիկ կեանք ունենալու համար՝ առաքի-
նութիւն, արուեստ, կարգ կանոն, և չափ հար-
կաւոր են:

Մուլութիւն՝ աղքատութեան բանալիք:

Երբ կրնաս աշխատիլ՝ աշխատէ միշտ, նաև երբ
ըստ արժանեոյն չհատուցուի քեզի:

Որքան գեղեցիկ է ամենթաժութիւնն, շատ
բան կ'արժէ, և ոչինչ բանիւ կը ստացուի:

Գոհարք իրենց գինը ունին, բարի խրատներն
անգին են:

Ճշմարտութիւնն՝ եղի պէս ամեն բանէ վեր
կ'ելլէ:

Եթէ բարձր կը գտնուիս, ջանա՛ այնպէս ընե-
լու որ զքեզ ընկած տեսնել չփափագին:

Փորթուղալի, Գասդիլիոյ և Արալիո-
նաց այցելութիւն ընելէն վերջը, մտաւ
Պիւրենայց մէջ: Իմացաւ որ այն լեռնե-
րուն մէջ կտրիճ, գործունեայ և աշխա-
տասէր ժողովուրդ մը կար, որ երկու
մեծ ազգաց մէջ կ'ապրէր, և իր յատուկ
նախնի սովորութիւնները պահած էր,
միշտ օտարականներ կ'ընդունէր, և իր
բարոյականը, ինչպէս իր լեզուն և օրի-
նաց մէկ մասը՝ ամենեկին չէր փոխած:
Նարա-Մունի կը կարծէր որ այս Պաս-
գաց ժողովուրդը բարի՝ բայց տգէտ պի-
տի գտնէ. այլ շատ չուշացաւ իմանա-
լու որ անոնց սեփական գործունէու-
թիւնը երկար ատենէ ՚ի վեր գիրենք
ամենայանդուզն գործողութեանց մէջ
մղած էր, և ծեր նաւաստիէ մը իմա-
ցաւ՝ որ Պասգը միշտ արի զինուորներ,
քաջ մշակներ և աներկիւղ նաւաստի-
ներ ընծայած էին. անոնց մէջ առած
մը գտաւ որ այնչափ աւելի գեղեցիկ է
որչափ զմարդիկ ՚ի յառաջագիւթութիւն
կը յորդորէ: Աշխատասէր երկրագործ
մը որ արտերու հանգիստ տալու սովո-
րութիւնը մէկգի թողեր էր, որով ան-
գարծ կը մնայ գետինը, փոխանակ զի
տարբեր հունձք մատակարարելու կըր-
նար գործածուիլ, իրեն ըսաւ որ իր
նախնեացը այս սովորութիւնը թողու-
համար, իր հայրենեաց հին առած մը
յիշեր էր.

Թո՛ղ զրաւը լաւագոյնիմ հաւնար:

Նոյն մշակը այս ալ բաւ. Այս առաժը միայն փորձառութեամբ օգտակար կ'ըլլայ, և զոր երբեք մոռնալու չէ. կը տեսնեն զու այս արօտները, այս բարեբեր դաշտերը, այս պտղատու այգեհատանները. ուրիշ առաժով մըն է որ զասոնք ստացած ենք: Իմ հայրս, որ վարպետ նաւորդ մըն էր, աշխարհիս ծայրը գացեր գտեր է և ես նոյնը օգտեցուցի:

Մշակէ, պարարտացուր, սերմանէ, ջրէ, քաղ հանէ արտդ, և աղօթքով խնորէ հունձքդ, ինչպէս թէ երկընքէն ընկնելու ըլլար:

Նարա-Մունի այս երկու առաժներն ալ քաղեց առաւ Պասգաց երկրէն՝ որոնք գեղացին հաղորդեց իրեն:

Ատուած ալէկ գործաւոր է, բայց կ'ուզէ որ իրեն օգնեն:

Աշխարհս ծովու կը նմանի, որոնք որ լողալ չեն գիտեր՝ կը խղճուին:

Նարա-Մունի Գաղղիոյ սահմանները հասնելով՝ տարակուսեցաւ, արդեօք մտնայ այս գեղեցիկ երկիրը, զոր ամեն ազգերը որոնց մէջ պտրտած էր, Եւրոպիոյ մէջ մէկ հատիկ արժանաւոր երկիր իրեն ներկայացուցած էին իրեն գանձը ճոխացընելու. սակայն ետ դարձաւ, և նաւ մը գտնելով՝ ի վալենցիա՝ որ դէպ ի Նաբոլի պիտի երթար, որոշեց դարձեալ նաւել և իտալիա պտըտիլ:

Կը շարունակուի:

ՀԻՒՍԻՍԱՅԳԻՆ ՎՐԱՅ

Կիլիկերոսս Կովի անուանի բնագէտը հիւսիսայգին վրայ ըրած նոր դիտողութիւններէն ստիպուեցաւ հաստատել որ հիւսիսայգը ուրիշ բան չէ, բայց կամաց կամաց անդգալի կերպով բաղադրութիւն մը երկու ներհակ ելեկտրականութեանց՝ ջուրին ու երկրիս շոգիներէն, մթնոլորտին բարձր մասին անդայտացած օդուն մէջ. անոր համար ալ

է որ կը կարմրի ու կը փայլի: Ուստի Կիլիկերոսս հիւսիսայգը որոշ ասանկ սահմանեց. Երկայն փայլիւն մը սևգայտացաւ օդուն մէջ՝ մթնոլորտին քարծրագոյն կողմը:

Այս սահմանը կը հաստատէ ինչ որ գիտէինք աս երևութին ելեկտրական բնութեանը վրայ, որ կը ցուցնէր մագնիսական ասեղին ճօճալը ու այլալուծիւնները՝ որ շատ անգամ հեռագիր ազդեցութեանց վրայ կ'ընէ:

Աս ալ գիտնալու է որ, գերմանացի Տովէ բնագիտին կարծեացը համեմատ բևեռային լոյսը, մագնիսական արտաքին այլալուծեան պատճառէ մը աւելի՝ գետային ներգործութիւն մըն է, փայլուն երևութի մը աստիճան հասած. ու աս ներգործութեան մէկ մասը լուսէ ձևացած է, մէկալ մասն ալ ասեղին ճօճալէն. ուստի սմանք կոչեցին զանիկայ մագնիսական մրրիկ. ու անուանին Հումպոլտ դիտելով աս հաստատուն ու ներքին կցորդութիւնը՝ երկրիս ելեկտրականութեանը հիւսիսայգին հետ, ու իրեն կարծեացը հաստատութիւն առնելով Ֆարատէին յայտնի գիտը, մագնիսական զորութենէ առաջ եկած լոյսին դառնալուն, շտարակուսեցաւ հաստատելու որ հիւսիսայգը մագնիսական երևոյթ մըն է, ինչպէս որ գրեթէ դար ու կէս առաջ Հալլէյ հաստատեր էր: Ասիկայ տարբեր չէ Կիլիկերոսին տուած սահմանէն, բայց աւելի որոշ է ու կատարեալ: Վասն զի որչափ ալ հիւսիսայգը մագնիսական երևոյթ մը ըլլայ, բայց լոյսին դառնալը նիւթական շարժող մը կ'աւելցընէ, ինչպէս որ մագնիսական լոյսին մէջ նիւթական մասունքն են որ կը փայլին, մետաղ ու մետաղային բաներ, ու շատ անգամ ալ կրակ կտրած կաղեր ու շոգիներ: Արդ Սնկսթրոմ հատուածակողմ գործիքով ըրած վերլուծութեանը վրայ դիտեց որ հիւսիսայգին փայլուն մասն է անդայտացեալ կազ:

Ուրեմն հիւսիսայգը օդակերպ անդայտացեալ նիւթոյ մը լուսաւոր երևոյթն է, որ անմիջապէս կցորդու-